

УДК 631.14:636.4

Збарський В.К., Збарська А.В., Шпак О.О.

РОЗВИТОК СВИНАРСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Висвітлюються особливості організації виробництва продукції свинарства в сільськогосподарських підприємствах та визначення можливостей підвищення його ефективності. У процесі дослідження використано сукупність прийомів і методів, зокрема аналогії та порівняння, індукції та дедукції з метою уточнення поняття «ефективність виробництва». Методи теоретичного узагальнення та монографічний використовували для поглибленого дослідження особливостей розвитку свинарства, визначення резервів поліпшення роботи галузі на прикладі окремих підприємств. Обґрунтовано стан економічного розвитку галузі свинарства регіону та визначено шляхи підвищення її економічної ефективності. Розвиток галузі свинарства у сільськогосподарських підприємствах України в цілому і Запорізької області, зокрема характеризується нестабільністю та почерговим перепадом від збитковості до низького рівня прибутковості, що обумовлено групою технологічних та економічних чинників.

Ключові слова: свинарство, ринок, сільськогосподарське підприємство, споживання, державне регулювання, економічна ефективність, інвестиції.

Постановка проблеми. Свинарство як одна з провідних галузей тваринництва та сільського господарства України постійно привертає підвищену увагу науковців і практиків. Така увага зумовлена тим, що на галузь покладається вирішення низки важливих питань, зокрема продовольчої безпеки країни в контексті забезпечення населення таким важливим продуктом харчування, як свинина.

Найбільшу чисельність свиней (21,4 млн голів) на території нашої держави зареєстровано в 1971 році, а максимальне виробництво свинини (2066,9 тис. тонн в забійній масі) – в 1989 році [1]. Таких показників було досягнуто в основному за рахунок спеціалізації галузі та створення відповідної матеріально-технічної бази. У спеціалізованих свинарських господарствах і промислових комплексах продуктивність тварин була в 2–2,5 раза вищою, а затрати праці у 8–10 разів меншими порівняно з іншими категоріями господарств.

Галузь є ключовою та системоутворюючою в сільському господарстві України, тому що: традиційно мала вагому долю у виробництві та в споживанні м'яса в Україні (30–40 %); має власний потенціал забезпечення кормами за рахунок достатніх обсягів вирощуваного в Україні зерна; короткий виробничий цикл (відгодівля – до

120 днів) і здатна в короткі строки забезпечити нарощування обсягів виробництва продукції. Однак попри надзвичайну важливість галузі для вітчизняної економіки фактичний стан її впродовж останніх років не відповідає потенційним можливостям.

У цілому по Україні свинарська галузь має дуже низькі виробничі показники. Так, середньодобовий приріст свиней на вирощуванні та відгодівлі у 2015 р. становив 480 г, а вихід поросят на основну свиноматку лише у 567 підприємствах із 2014, які отримали приплід, становив понад 15 голів за рік [8, с. 116, 119].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку галузі свинарства присвячено праці В.С. Дієсперова [1], В.К. Збарського [2], М.В. Ільчука та М.М. Калінчика [3], Н.П. Опари [4], С.М. Приліпка [5], В.П. Рибалки [7], М.П. Талавирі [9] та інших.

Сукупність зазначених вище чинників обумовлює необхідність розробки національної Програми розвитку свинарства на період до 2020 року з чітким визначенням пріоритетів розвитку галузі та механізмів їх державної підтримки з урахуванням специфіки ринкової економіки та вимог СОТ і ЄС.

В останній час свинарство як одна з провідних галузей тваринництва та сільського господарства України постійно привертає підвищену увагу науковців і практиків. Така увага зумовлена тим, що на галузь покладається вирішення низки важливих питань, зокрема продовольчої безпеки країни в контексті забезпечення населення таким важливим продуктом харчування, як свинина.

Мета дослідження. Висвітлити особливості організації виробництва продукції свинарства в

© **Збарський Василь Кузьмич**, д.е.н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Збарська Анна Василівна, к.е.н., асистент Національний університет біоресурсів і природокористування України

Шпак Олена Олександрівна, аспірантка, Національний університет біоресурсів і природокористування України

сільськогосподарських підприємствах та визначення можливостей підвищення його ефективності.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано сукупність прийомів і методів, зокрема аналогії та порівняння, індукції та дедукції з метою уточнення поняття «ефективність виробництва». Методи теоретичного узагальнення та монографічний використовували для поглибленого дослідження особливостей розвитку свинарства, визначення резервів поліпшення роботи галузі на прикладі окремих підприємств.

Власні дослідження. До основних напрямів розвитку галузі свинарства України належить

збільшення обсягів виробництва продукції з метою забезпечення достатньої її кількості для споживання населенням країни. Залишаються також невирішеними питання, пов'язані з розробкою системного підходу до визначення факторів формування ефективності у свинарстві, систематизації показників різних видів ефективності в галузі, недостатньо вивчені організаційно-економічний механізм і напрями забезпечення його ефективності.

Рекомендовані норми Міністерства охорони здоров'я щодо споживання свинини – 30 кг на рік. Фактично ж споживається лише 18,1 кг, що майже на 40% менше визначеної норми (табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво та споживання свинини в Україні, 2008-2015 рр.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Фактичне виробництво, тис. т	590	527	631	705	701	748	743	760
те ж на одну особу, кг	12,7	11,5	12,9	15,5	15,4	16,5	16,4	17,8
Імпорт, тис. т	249	225	193	153	289	234	125	75
те ж на одну особу, кг	5,4	4,9	4,0	3,4	6,4	5,2	2,8	1,8
Усього ресурсів, тис. т	822	743	828	866	988	985	872	835
Фонд споживання – всього, тис. т	820	741	825	850	961	975	848	775
те ж на одну особу, кг	17,8	16,1	18,0	18,6	21,1	21,5	19,7	18,1
Співвідношення виробництва свинини до її споживання, %	72,0	71,1	76,5	82,9	72,9	76,7	85,2	98,1

* Чисельність наявного населення України станом на 01.01 відповідного року;

**Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України.

Характерною рисою галузі є те, що вона функціонує у надзвичайно великому діапазоні – від промислового до натурального виробництва – і тому потребує окремого підходу до різних форм підприємств.

У 2015 р. частка господарств населення у виробництві свинини України становила майже 50%, що з урахуванням вимог ЄС зумовлює виникнення питань щодо якості виробленої свинини. Адже господарства населення не можуть конкурувати з товарним виробництвом. Тому, на наш погляд, необхідно орієнтуватися на розвиток високотоварного виробництва продукції галузі поряд зі створенням умов щодо збільшення поголів'я свиней в господарствах населення та підвищення рівня їх товарності. Надзвичайно важливе значення набуває забезпечення населення племінним молодняком свиней (рис.1).

В схемі руху продукції свинарства домінуюче положення займають спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, які одночасно з вирощуванням і реалізацією свиней на м'ясо переробним підприємствам, забезпечують домашні господарства молодняком свиней. У свою чергу господарства населення реалізують свиней на

переробні підприємства через посередника, або ж самостійно реалізують м'ясо свиней на місцевих ринках безпосереднім споживачам.

У схемі руху продукції свинарства домінуюче положення займають спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, які одночасно з вирощуванням і реалізацією свиней на м'ясо переробним підприємствам, забезпечують домашні господарства молодняком свиней. У свою чергу господарства населення реалізують свиней на переробні підприємства через посередника, або ж самостійно реалізують м'ясо свиней на місцевих ринках безпосереднім споживачам.

Із отриманням ОСГ статусу юридичної особи їм буде надане право безпосередньо реалізувати свиней на м'ясо переробним підприємствам. Ситуація, що склалася, вимагає з боку держави розробити і запровадити низку програм щодо підтримки дрібних підприємств. Це може бути пільгове кредитування, компенсація частини витрат на обладнання, побудову приміщення, а також підтримка кооперації. Нині такий механізм майже відсутній, а необхідно, щоб ці підприємства переходили на нові технології, збільшували поголів'я.

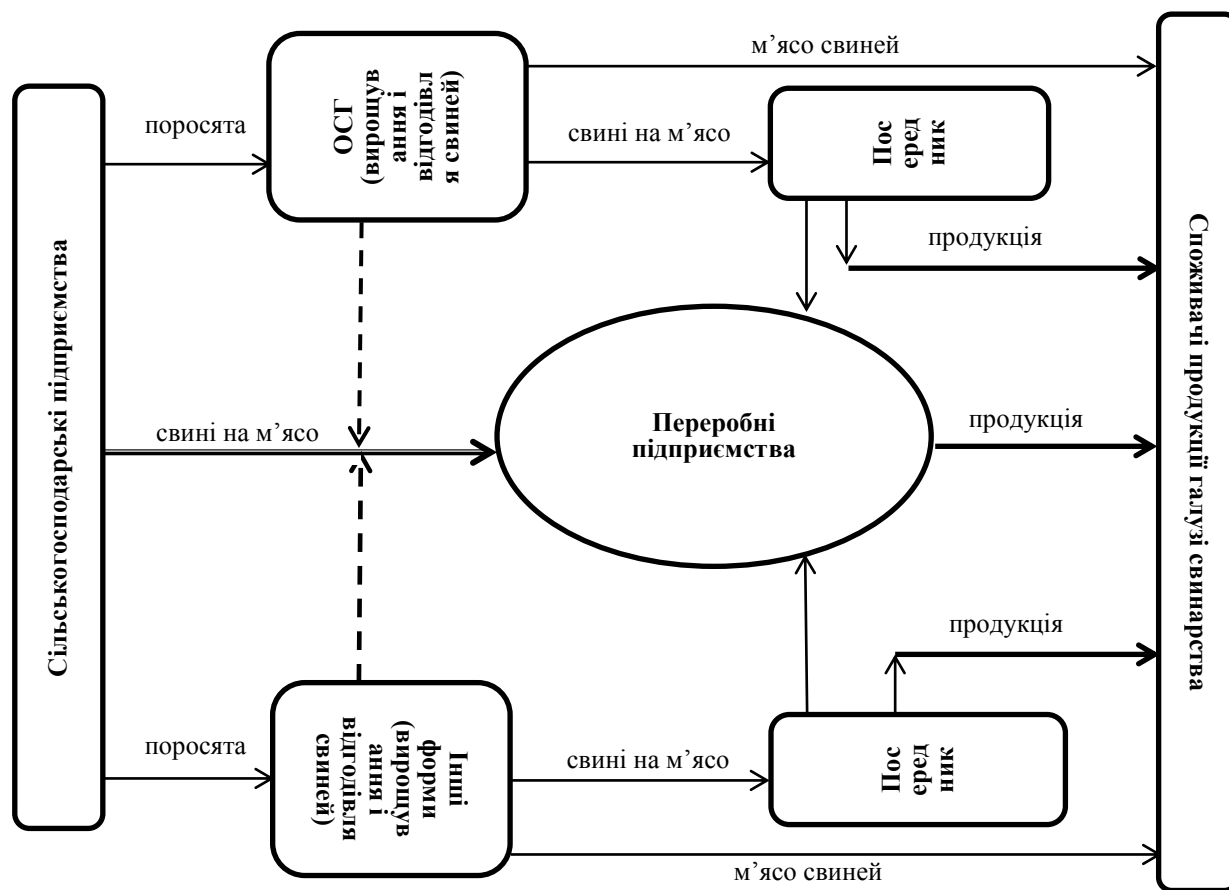

Рис. 1. Рух продукції галузі свинарства

З огляду на ці міркування, нами досліджена сільськогосподарських підприємствах України ефективність вирощування свиней на м'ясо у (табл. 2).

Таблиця 2
Ефективність виробництва свинини у сільськогосподарських підприємствах України, 2008 – 2015 р.*

Показник	Рік				
	2008	2010	2012	2014	2015
Поголів'я свиней, тис. гол.	2730,9	3625,2	3556,9	3732,8	3704,0
Реалізовано свиней, тис. т	242,7	312,4	354,6	433,1	550,1
Повна собівартість 1 ц, грн	1157,21	1323,69	1562,64	1747,70	2011,32
Середня ціна 1 ц, грн	1160,11	1220,40	1594,11	1845,90	2266,76
Витрати кормів на 1 ц приросту свиней, ц.корм.од.	7,92	5,98	5,39	4,57	4,46
У структурі витрат на виробництво приросту свиней:					
-матеріальні - всього	77,1	78,9	80,7	83,3	86,3
-в т.ч. корми	61,6	63,6	65,7	67,2	69,7
Державна підтримка на 1 т реалізованої продукції, грн	2729,3	527,3	816,7	756,5	---
в т.ч. бюджетна підтримка	1180,6	152,6	322,8	37,4	19,3
Рівень рентабельності, %	0,3	-7,8	2,0	5,6	12,7
Видатки держави на розвиток аграрного сектора, млрд грн**	12,3	7,1	6,4	5,6	4,1
те ж на 1 га с.-г. угідь, грн	336,0	194,6	175,4	153,8	112,5

*Джерело: дані форми № 50 СГ; **Складено за даними Держстату України.

Наведені в табл. 2 дані показують, що показники ефективності виробництва свинини в підприємствах за останні роки мають тенденцію до поліпшення. Незважаючи на збільшення поголів'я свиней за досліджуваний період майже на 1 млн голів та реалізацію свиней на м'ясо більш, ніж удвічі, повна собівартість 1 ц приросту свиней за цей же період зросла також з 1157,21 до 2011,32 грн або в 1,7 раза.

Хоч витрати корму на 1 ц приросту і скоротилися за досліджуваний період у 1,8 раза, їх част-

ка у структурі витрат сягає 70%. Іншу частину становлять виплати зарплати і витрати на технічне обслуговування приміщення для утримання поголів'я. Лише підвищення реалізаційних цін за 1 ц з 1160,11 грн у 2008 р. до 2266,76 грн у 2015 р. забезпечило рентабельне функціонування галузі.

Більш поглиблений аналіз тенденцій ефективності вирощування свиней на м'ясо проведено на прикладі сільськогосподарських підприємств Київської області (табл. 3).

Таблиця 3

Вплив концентрації поголів'я свиней на економічну ефективність виробництва свинини у с.-г. підприємствах Київської області, 2015 р.*

Групи підприємств за поголів'ям, гол.	Кількість підприємств у групі	Припадає свиней на 1 господарство, гол.	Виробництво свинини на 100 га ріллі, ц	Реалізовано свинини на 1 господарство, ц	Ціна реалізації 1 ц свинини, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Прибуток (збиток) на 1 господарство, тис. грн	Прибуток (збиток) на 1 ц свинини, грн	Рівень рентабельності свинини, %
до 50	9	26,78	1,75	45	2576,79	2986,42	-18,43	-409,63	-13,72
51-100	13	80,92	1,65	41,15	2231,96	3355,14	-46,22	-1123,18	-33,48
101-150	10	130,60	5,97	86,2	2249,88	2721,58	-40,66	-471,69	-17,33
151-250	11	193,27	6,42	144,45	2155,07	2646,26	-70,95	-491,19	-18,56
251-500	26	364,31	16,62	236,15	2042,07	2795,55	-177,94	-753,49	-26,95
501-1000	24	717,42	54,14	990,71	2330,08	2327,77	2,29	2,31	0,10
понад 1000	32	5297,19	123,44	7901,25	2580,35	2443,85	1078,53	136,50	5,59
Всього	125	1607,40	73,81	2289,18	2543,99	2446,18	223,90	97,81	4,00

*Дані Головного управління статистики у Київській області

Аналіз даних табл. 3 свідчить про низьку ефективність виробництва свинини у сільськогосподарських підприємствах Київської області. Лише 56 господарств (44%) із 127 отримали прибуток.

Тобто, у 2015 р. лише господарства шостої і сьомої груп, які утримували понад 500 голів свиней, одержали рентабельність виробництва свиней на м'ясо на рівні 0,1%. Сільськогосподарські підприємства, які утримували понад 1000 голів свиней, одержали на кожен центнер реалізованої свинини по 136,5 грн.

Ситуація, що склалася, вимагає з боку держави розробити і запровадити низку програм щодо підтримки дрібних підприємств. Це може бути пільгове кредитування, компенсація частини витрат на обладнання, побудову приміщення, а також підтримка кооперації. Нині такий механізм майже відсутній, а необхідно, щоб ці підприємства переходили на нові технології, збільшували поголів'я. До стратегічних напрямів розвитку аграрної сфери економіки та галузі свинарства належить

економне витрачання авансованих у виробництво ресурсів (табл. 4).

Групування підприємств за собівартістю 1 ц реалізованої свинини поділило 119 досліджуваних підприємств таким чином: 31 підприємство із собівартістю виробництва свиней на м'ясо до 2000 грн отримали прибуток на 1 ц свинини та рівень рентабельності реалізованої продукції відповідно 472–1397 грн та 25,4–301,8%.

Свинарство, на наш погляд, дає змогу розв'язати низку проблем. Так, галузь свинарства є важливою в житті сільського населення. Для селян, які утримують свиней, продукція галузі (поросята, свинина) є важливим джерелом надходження коштів до сімейного бюджету. Розвиток галузі свинарства – це додаткові робочі місця на селі.

До стратегічних напрямів розвитку галузі належить її експортна орієнтація. Аналізуючи дані балансу споживання свинини (табл. 1), на увагу заслуговує те, що для формування фонду споживання свинини протягом 2008–2013 років характерним було збільшення імпорту й практична від-

сутність експорту свинини. Стрімке падіння цін на свинину викликає у виробників свинини велику стурбованість. Так, з кінця 2015 р. закупівельна ціна на свиней 1-ї категорії знизилася більш ніж на 10% або на 3 грн за кілограм. Основними експортними напрямками після закриття російського ринку для України можуть стати країни азіатського і африканського регіонів. Основними імпортерами свинини в світі є Японія, Китай, Росія та інші країни. Поставки в Європейський Союз свинини з

України малої-мовірні, оскільки ЄС є другим у світі експортером цієї продукції. Зниження внутрішнього попиту, а також тиск на ринок у зв'язку із закриттям основного експортного каналу для української свинини – ринку Російської Федерації, куди експортувалося 96% від загальної кількості всіх зовнішніх поставок України. До того ж за останні роки Росія вийшла на шосте місце в світі з виробництва свинини і припинила бути найбільшим імпортером цього виду м'яса [13].

Таблиця 4
Вплив собівартості реалізованої продукції на економічну ефективність виробництва свинини у с.-г. підприємствах Київської області, 2015 р.*

Групи підприємств за собівартістю 1 ц реалізованої свинини, грн	Кількість підприємств у групі	Питома вага групи, %	Виробництво свинини на 100 га рілля, ц	Реалізовано свинини на 1 господарство, ц	Ціна реалізації 1 ц свинини, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Прибуток (збиток) на 1 господарство, тис. грн	Прибуток (збиток) на 1 ц свинини, грн	Рівень рентабельності свинини, %
До 1000	3	2.56	13,3	927,7	1861,09	463,24	1296,73	1397,84	301,8
1001-1500	7	5.98	58,7	449,	1739,05	1368,10	166,77	370,96	27,1
1501-2000	21	17.95	203,8	3414,9	2328,89	1856,51	1613,16	472,38	25,4
2001-3000	61	52.14	190,8	2489,3	2516,44	2387,67	320,53	128,77	5,4
Понад 3000	25	21.37	29,0	2266,3	2968,35	3506,65	-1219,96	-538,30	-15,4
Всього	117	100,00	76,1	2445,7	2543,99	2446,18	220,37	97,81	4,00

*Дані Головного управління статистики у Київській області

І все-таки галузь свинарства дає змогу розв'язати низку проблем. Вона є важливою в житті сільського населення. Для селян, які утримують свиней, продукція галузі (поросята, свинина) є вагомим джерелом надходження коштів до сімейного бюджету. Розвиток галузі – це додаткові робочі місця на селі.

Кожна свиноферма, кожен свинокомплекс має свою індивідуальність, що вирізняє його з-поміж інших. Надзвичайно важливе значення у свинарстві відводиться організації праці та професійній підготовці безпосередніх виконавців, а особливо керівників. Із тваринами повинен працювати навчений персонал. На великих свинофермах і комплексах з цією метою працює спеціальна тарифно-кваліфікаційна комісія, яка навчає людей і впевнюється у їх відповідальності, теоретичних знаннях. Після проходження випробувального періоду (до двох місяців) працівники, які показали свої знання на практиці, оцінюються, їм присвоюються розряди: 1 – 6 і майстер-тваринник (першого, другого класу).

Щодо екологічної складової, то вона жваво обговорюється в роботах зарубіжних і вітчизняних науковців [10,11,12], в Україні сформовано відповідну нормативну базу. Проблему розгля-

дають не тільки з погляду екологізації аграрного виробництва, а й у контексті виробництва екологічно чистої продукції, його екологічної безпеки. До того ж вона поглиблюється згортанням тваринництва як джерела органіки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Серед основних галузей, що забезпечують населення м'ясними продуктами значна частина припадає на свинарство. Виробництво свинини на високому рівні здатне забезпечити населення м'ясною продукцією та сприяти вирішенню проблеми продовольчої безпеки в державі. Починаючи з 1990 р., в Україні спостерігається зниження обсягів виробництва свинини, про що свідчить зменшення кількості поголів'я свиней, середньодобових приростів, виробництва м'яса в живій та забійній масі, погіршення показників економічної ефективності. Знижується технологічний рівень ведення галузі. Виробництво свинини залишається рентабельним лише у спеціалізованих господарствах, які ведуть високотоварне виробництво, застосовують інтенсивні технології та мають високий рівень технічного забезпечення.

Проте залишаються невирішеними питання, пов'язані з розробкою системного підходу до визначення факторів формування ефективності у

свинарстві, систематизації показників різних видів ефективності в галузі, недостатньо вивчені організаційно-економічний механізм і напрями забезпечення його ефективності. Існуючий економічний механізм фактично унеможливило розвиток дрібних селянських і малих фермерських господарств. Це означає

відсутність розвитку сільських територій як місця проживання сільського населення.

Таким чином, потенціал для розвитку українського свинарства є, проте у 2016–2017 рр. рентабельність виробництва буде значно коливатися і залежати в першу чергу від макроекономічних факторів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дієсперов В. На фермі чи у власному хліві / В. Дієсперов / Тваринництво України. – 2000. – № 9–10. – С.2–4.
2. Збарський В.К. Ефективність галузі свинарства та формування конкурентоспроможності її продукції / В.К. Збарський, М.П. Талавіря монографія; за ред. професора В.К. Збарського. – Ніжин: Вид-во ПП Лисенко, 2015. – 272 с.
3. Калінчик М.В. Ефективність виробництва та розвиток ринку свинини / М.В. Калінчик, М.М. Ільчук, Т.М. Одінцова. – К.: Нічлава, 2005.
4. Опара Н.М. Історія наукових здобутків у галузі свинарства на Полтавщині / Н.М. Опара // Вісник Полтавська ДАА. – 2007. – № 3. – 130–137.
5. Приліпко С.М. Теоретичні основи ефективності у свинарстві С.М. Приліпко // Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». – 2007. – № 4. – С. 240–246.
6. Програма розвитку свинарства на період до 2015 року / Наказ МінАП України та НААН України від 17.09.2010 N 569/72
7. Рибалко В.П. Свинарство – національна галузь / В.П. Рибалко // Пропозиція. – 2010. – № 1. – С. 116–118.
8. Сільське господарство України у 2015 році. – К.: Держстат України, 2016. – 363 с.
9. Талавіря М.П. Удосконалення економічних відносин у виробництві та переробці м'яса свиней М.П. Талавіря // Економіка АПК. – 1988. – № 1. – С. 49–52.
10. Гуроров О.І. Проблеми становлення екологічно збалансованого аграрного виробництва / О.І. Гуроров // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: зб. наук. пр.; за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Хомаківської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 22–31.
11. Жидяк О.Р. Інноваційний розвиток підприємств аграрної сфери: регіональний аспект / О.Р. Жидяк // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 2 (3). – С. 165–168.
12. Саблук П.Т. Екологізація агропромислового виробництва – визначальна складова сучасної аграрної політики / П.Т. Саблук, О.В. Хомаківська // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: зб. наук. пр. ; за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Хомаківської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с. – С. 3–12.
13. Саймон Грей. Точки контролю ефективності господарства Г. Сайман // Прибуткове свинарство. – 2013. – № 3.

REFERENCES

1. Diiesperov V. (2000) Na fermi chy u vlasnomu khlyvi [On the farm or in your own grocery store] // Tvarynnytstvo Ukrainy. – # 9–10. – p.2–4. [in Ukrainian].
2. Zbarskyi V. K. (2015) Efektyvnist haluzi svynarstva ta formuvannya konkurentospromozhnosti yii produktsii [The efficiency of the pig industry and the competitiveness of its products] / V. K. Zbarskyi, M. P. Talavyria [monohrafiia]; za red. profesora V. K. Zbarskoho. – Nizhyn: Vyd-vo PP Lysenko, – 272 p. [in Ukrainian].
3. Kalinchyk M. V. (2005) Efektyvnist vyrobnytstva ta rozvytok rynku svynyny [Efficiency of production and development of the pork market] / M. V. Kalinchyk, M. M. Ilchuk, T. M. Odintsova. – K.: Nichlava. [in Ukrainian].
4. Opara N. M. (2007) Istoriia naukovykh zdobutkiv u haluzi svynarstva na Poltavshchyni [History of scientific achievements in the field of pig breeding in Poltava region] / N. M. Opara // Visnyk Poltavska DAA. – # 3. – p. 130–137. [in Ukrainian].
5. Prylipko S. M. (2007) Teoretychni osnovy efektyvnosti u svynarstvi [Theoretical foundations of the efficiency in pig breeding] // Visnyk KhNAU. Seriya «Ekonomika APK i pryrodokorystuvannya». – # 4. – p. 240–246. [in Ukrainian].
6. Prohrama rozvytku svynarstva na period do 2015 roku [The program of the development of pig breeding for the period till 2015] / Nakaz MinAP Ukrainy ta NAAN Ukrainy vid 17.09.2010 N 569/72. [in Ukrainian].
7. Rybalko V. P. (2010) Svynarstvo natsionalna haluz [The pig industry is a national industry] / V. P. Rybalko // Propozytisia. – # 1. – p. 116–118. [in Ukrainian].
8. Silske hospodarstvo Ukrainy u 2015 rotsi. [Agriculture of Ukraine in 2015] – K.: Derzhstat Ukrainy, 2016. – 363 p. [in Ukrainian].
9. Talavyria M. P. (1988) Udoshkonalennia ekonomichnykh vidnosyn u vyrobnytstva ta pererobtsi miasa svynei [Improvement of economic relations in the production and processing of pig meat] // Ekonomika APK, – # 1. – p. 49–52. [in Ukrainian].
10. Hutorov O.I. (2012) Problemy stanovlennia ekolohichno zbalansovanoho ahrarnoho vyrobnytstva [Problems of the formation of ecologically balanced agricultural production] / O.I. Hutorov // Perspektyvy ekolohizatsii ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini: zb. nauk. pr.; za zah. red. Yu.O. Lupenka, O.V. Khodakivskoi. – K.: NNTs IAE, – p. 22–31. [in Ukrainian].
11. Zhydiak O.R. (2012) Innovatsiyni rozvytok pidpriemstv ahrarnoi sfery: rehionalnyi aspekt [Elektronnyi resurs] [Innovative development of agrarian enterprises: regional aspect] / O.R. Zhydiak // Ekonomika: realii chasu.– # 2 (3). – p. 165–168. – Rezhym dostupu do zhurn.:<http://www.economics.opu.ua/n3.html>. [in Ukrainian].
12. Sabluk P.T. (2012) Ekolohizatsiia ahropromysloвого vyrobnytstva – vyznachalna skladova suchasnoi ahrarnoi polityky [Ecologization of agro-industrial production is a key component of modern agricultural policy] / P.T. Sabluk, O.V. Khodakivska // Perspektyvy ekolohizatsii ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini: zb. nauk. pr. ; za zah. red. Yu.O. Lupenka, O.V. Khodakivskoi. – K.: NNTs IAE, – P. 182. – p. 3–12. [in Ukrainian].
13. Saimon Hrei. Tochky kontroliu efektyvnosti hospodarstva H. Saiman [Control points of the efficiency of the economy] // Prybutkove svynarstvo. – 2013. – # 3.

Одержано 28.02.2017 р.